

Franko MIROŠEVIĆ
Zagreb, Papova 10
frankomirosevic@net.hr

UDK:94(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 18. studenoga 2025.

Križari u Savskoj banovini
U svjetlu dokumenata Hrvatskog državnog arhiva
1935.-1938.

SAŽETAK

U ovom prilogu autor nastavlja obrazlagati razvoj križarskog pokreta u Savskoj banovini od 1935. do 1939. Glavni izvor su izvještaji kotarskih načelnika i žandarskih stanica nadležnim organima: Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Odjelu za državnu zaštitu i Komandi žandarmerijskog puka sa sjedištem u Zagrebu. Križarska vodstva u pojedinim župama kao i u dotadašnjem razdoblju rade suprotno svojim pravilima. Nije im važna toliko duhovna i vjerska djelatnost već svjetovni problemi. U javnim povorkama su odjeveni u uniforme s nacionalnim obilježjima što je bilo izričito zabranjeno. Govornici na njihovim skupovima izazivali su i napadali komuniste, Židove, masone, a i Srbe. Zbog tih prijestupa su kažnjavani novčanim globama i zatvorom. Od 1934. Zagrebačka nadbiskupija provodi reorganizaciju rada laičkih udruženja s ciljem njihovog uključivanja u okvire djelatnosti Katoličke akcije.

KLJUČNE RIJEČI: *križari, kotarska načelstva, žandari, Savska banovina, Katolička akcija, Ministarstvo unutrašnjih odnosa, Odjel državne zaštite, dr. Ivan Protulipac, Veliko križarsko bratstvo*

Uvod

Križarski pokret javio se 1930-ih u vremenu jačanja totalitarnih režima u SSSR-u, Njemačkoj i u Italiji, ali i snaženju liberalnih ideja koje su ugrožavale religioznost u društvu. Našavši se u takvim okolnostima, Katolička crkva je već krajem 19. i početkom 20. stoljeća nastojala zaštititi mladež od takvih ideologija, stvarajući pokrete i udruge koje su okupljale mlade usauđujući im ljubav prema Bogu i bližnjemu, budeći u njima osjećaj za socijalnu pravu i solidarnost kojih je bilo sve više. Jedan od takvih pokreta bio je i križarski, a svojim djelovanjem trebali su spriječiti da se „bezbožne“ ideje ne šire među mladim naraštajem.

Križari su bili članovi organizacija Rimokatoličke crkve, i to kao dio velike svjetske organizacije Apostolata Molitve. U križarskim propisima piše da je svrha križara da se sve više sjedinjuju s Kristom u načelima euharistije i rada za pobjedu Križa Kristova, i to u vlastitom posvećenju, obrazovanju i životu te djeluju kako bi se cijelo ljudsko društvo preporodilo u obnovi i spasilo u znaku križa. Križarski propisi traže od križara da budu prožeti duhom euharistije, žrtve i Apostolata, da se mjesečno pričešćuju i sudjeluju u općem molitvenom zajedništvu. Djelovali su u svojoj obitelji, bližjoj i daljnjoj okolini, vodeći borbu protiv psovki i kletve, radili na širenju katoličkog obrazovanja i katoličke svijesti priređivanjem javnih priredbi, predavanja, širenjem katoličkih glasila i priručnih knjiga.

Krovna organizacija križara bilo je Veliko križarsko bratstvo, a članovi su se okupljali u mjesnim križarskim bratstvima. Krovna organizacija križarica bilo je Veliko križarsko sestrinstvo, a na lokalnoj razini su djelovala mjesna križarska sestrinstva. Na čelu Velikog križarskog bratstva i sestrinstva bio je duhovni vođa s vodstvom i Velikim vijećem. Članovi križarske organizacije mogla su biti djeca do 15 godina, zvani „mali križari“. Članovi do 30 godina života zvani su križari, a članovi nakon 30. godine zvani su starješine. Identificirali su se križarskim znakovima, posebnim odorama i amblemima.

Razdoblje od 1930. do 1935. obilježeno je prilagođavanjem vodstva križara postojećoj vlasti koja je sustavno pratila je li ta udruženja zaista provode u život ono što je utvrđeno u križarskim pravilima. Naime, Katolička crkva je osnivala i kontrolirala njihovu djelatnost, a organi državne vlasti su intervenirali u onom

slučaju kad su te organizacije ulazile na političko polje. Žandari i policija, kotarska i gradska načelstva i inspektori bili su organi državne vlasti. Vrhovna instanca bilo je Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo pravde. Kotarska načelstva i gradonačelnici slali su izvještaje Odjelu za državnu zaštitu Kraljevske banske uprave Savske banovine i Odjelu za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova. Žandarmerijske stanice u općinama slale su izvještaje i Žandarmerijskom puku u Savskoj banovini sa sjedištem u Zagrebu.

Uvidom u te izvještaje vidljivo je da su se križarske organizacije uvelike bavile i političkim pitanjima, a što nije bilo propisano njihovim pravilima. Državni organi su za tako djelovanje križara primjenjivali zakonske mjere (kazne, zatvor, novčane globe), ocjenjujući ga antidržavnim i izrazom hrvatskog separatizma. Ne treba pritom zaboraviti kako je to doba šesto-siječanjske diktature, kada se strogo kažnjavaju protivnici centralističke i unitarističke državne politike. Križari su negirali kako se bave politikom, no u stvarnosti njihovo djelovanje bilo je svojevrsni otpor uvedenoj diktaturi.

Žandari i policija križarima su dozvoljavali sastajanje samo u crkvenim prostorijama. No, križari su se sastajali i u privatnim kućama i javnim mjesnim prostorima (domovima), koje su koristile bivše političke stranke do diktature. U svom djelovanju sukobljavali su se s organizacijom Sokola Kraljevine Jugoslavije jer su im uz pomoć roditelja oduzimali članove i prostor za djelovanje. Državni organi su strogo pazili nose li križari prigodom javnih nastupa plemenska (nacionalna) obilježja (hrvatske zastave, grbove i drugo).

Namjesništvo, hrvatsko pitanje i izbori 1935.

Godina 1935. značajna je u povijesti Kraljevine Jugoslavije jer je u njoj počelo postupno likvidiranje šesto-siječanjske diktature. Tome je sigurno pridonijela smrt kralja Aleksandra u Marseillesu 9. listopada 1934. Poslije kraljeve smrti, po njegovoj oporuci formirano je Namjesništvo od tri člana jer je kraljev najstariji sin Petar u tom trenutku imao samo 11 godina. Namjesništvo je trebalo ostati na vlasti do punoljetnosti kralja Petra. Po

odluci prvog namjesnika kneza Pavla za predsjednika vlade imenovan je Bogoljub Jeftić, dvorski čovjek i dotadašnji ministar vanjskih poslova. Nova se vlada predstavila kao “vlada pomirljivosti i novog duha.”¹ Bila je to najava promjene u unutrašnjem političkom životu države. Navedena izjava počela se ubrzo ostvarivati. Vlatko Maček je uoči Božića pušten iz zatvora na slobodu 1934. te su raspisani prijevremeni skupštinski izbori, a što je de facto značilo obnovu parlamentarne demokracije.

Iako je vladina lista pobijedila na izborima 1935., stvarni pobjednik bila je oporba. Hrvatsko nacionalno biće se okupilo uz Hrvatsku seljačku stranku koja u ovo doba izrasta u jedinstveni nacionalni pokret Hrvata s ciljem ostvarenja hrvatske samostalnosti i nezavisnosti.²

Katolička akcija - nova organizacija katoličkih društva

U organizaciji križara u Zagrebačkoj nadbiskupiji i Savskoj banovini od sredine 1930-ih važnu ulogu je imao Alojzije Stepinac kojeg je papa Pio XI. imenovao nadbiskupom koadjutorom s pravom nasljedstva nakon smrti nadbiskupa Antuna Bauera. Vidjevši nejedinstvo u djelovanju raznih laičkih katoličkih organizacija, htio ih je ujediniti. Godine 1934. inicira anketu među katoličkim intelektualcima i promicateljima kršćanskih vrijednosti. Anketom je htio saznati kakvo je raspoloženje i stanje unutar katoličkih organizacija.³ Nadbiskup Bauer i koadjutor Stepinac izdali su na Božić 1934. poslanicu u kojoj su vjernicima objašnjena načela Katoličke akcije prema direktivama

1 *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, Zagreb 2007., 81.

2 Zdravko Matić & Damir Stručić, *Osnivanje i rad križarske organizacije 1930.- 1945. Crkva u svijetu*, vol. 53, br. 2, 2020., 260. U navedenom znanstvenom radu autor između ostalog navode da je Episkopat u to vrijeme bio optužen za „neuspjeh i konfuzno stanje u katoličkim organizacijama“. Navodno Episkopat nije nikada preuzeo potpuni nadzor nad Katoličkom akcijom. Autori, tvrde da je to samo dijelom točno jer da treba uzeti u obzir činjenicu kako je Hrvatski katolički seniorat dugi niz godina, zapravo od osnutka Orlovskog saveza 1923., sustavno provodio nadzor nad svim katoličkim organizacijama i nametao se kao ekskluzivna organizacija, a da pritom nikome ne odgovara.

3 Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1996., 438-439. Enciklikom “Ubi arcano” Pio XI. je još 1922. definirao novi oblik udruživanja katolika pod imenom Katolička akcija koja pretpostavlja sudjelovanje laika u hijerarhijskom apostolatu Crkve. Kada je donesena nije se na njoj ništa radilo. Rad se pokreće tek 1930-ih. Na prvom sinodu zagrebačke nadbiskupije (1925.) nadbiskup Bauer poziva svećenike da sudjeluju u Katoličkoj akciji, ali ne govori o organizacijskom obliku te akcije. Godine 1934. imenovanjem nadbiskupa koadjutora Alojzija Stepinca, povjerava mu zadatak da provede Katoličku akciju u Zagrebačkoj nadbiskupiji prema njezinim načelima, koordinira dotadašnje oblike hrvatskog katoličkog pokreta za koje će hijerarhija preuzeti vrhovno vodstvo i odgovornost.

Svete Stolice i konkretnim prilikama u Hrvatskoj. Katolička akcija se definira kao „sudjelovanje katoličkih svjetovnjaka u hijerarhijskom apostolatu Crkve, kojem je cilj obrana, širenje i primjena katoličkih načela na život“,⁴ i to potpuno izvan svake političke stranke.⁵ Dakle, zagrebački nadbiskup je želio sva postojeća katolička društva (domagojevskog i križarskog tipa, ali i druge) povezati u okviru Katoličke akcije. Po novim pravilima svaku osnovnu i koordinaturnu jedinicu Katoličke akcije vodi odsad predsjedništvo, a koje se sastoji od duhovnika i predsjednika. Stoga je u svim župama slijedio biranje župskog vijeća.⁶ U božićnoj poslanici 1934. istaknuto je kako su svećenici duhovni vođe organiziranih laika „ali ne i njihovi drugovi“, dakle pripadnici klera se ne upisuju u društva Katoličke akcije.⁷ Unutar Katoličke akcije u posebne se saveze organizira radnička (KROM), seljačka (SKOM) i građanska (GROM) mladež.

Zimi 1936./1937. nadbiskup Stepinac od katoličkih javnih radnika traži da mu odgovore na tri pitanja u svezi s ujedinjenjem katoličkih organizacija u jedinstvenu Katoličku akciju. Pitanja su se odnosila na uklanjanje dvostrukih organizacija na istom području, prihvaćanje načela suradnje i podlaganje vodstvu hijerarhije koja namjerava reorganizirati čitav hrvatski katolički pokret.⁸ Nakon neuspjeha pregovora zagrebački nadbiskup odlučio je provesti tzv. „čistu“ Katoličku akciju, nasuprot domagojstvu i križarstvu.

Djelovanje mjesnih križarskih organizacija 1935.

U vrijeme prvih početaka reorganizacije katoličkih organizacija Odjel za državnu zaštitu Savske banovine traži pozivom 22. veljače 1935. od podređenih organa da izvijeste o broju i aktivnostima križara, napose nakon objavljivanja Poslanice o Katoličkoj akciji nadbiskupa Bauera.⁹ Ban Savske

4 Dragutin Kniewald, *Katolička akcija, Bogoslovna smotra* vol. 23, br. 2, 1935.

5 Isto.

6 Franjo Šanjek, navedeno djelo, 438.

7 Franjo Šanjek, n.dj., 438.

8 Franjo Šanjek, n.dj., 438.

9 Hrvatski državni arhiv. Fond Savska banovina. Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (Dalje: HR-HDA-145), inv. br. 1052. Upravi policije Zagreb, sreskim načelnicima - svima. I predstavnicima gradske policije. Pov. II, D.Z.br. 8509, od 22.2.1935.

banovine traži od podređenih da mu što hitnije dostave opći prikaz stanja u vjerskim organizacijama. „Ovom prilikom ponovo skrećem najveću pažnju svim vlastima da pokretu (Katoličke akcije) obrate najveću pažnju kako bi rad ovih udruženja bio u granicama dozvoljenog i da se ne štete njima državni i nacionalni interesi.“¹⁰

Među prvima se javila petrinjska žandarmerijska četa koja javlja kako je župnik Matija Kranjču u mjestu Ozalj započeo osnivanje organizacije Katoličke akcije. Objavio je puku da je sastavio spisak svih onih župljana koji često dolaze u crkvu i od ostalih koji se ističu u pobožnosti. Među zapisanima bio je i seljak Mijo Bakale iz Ozlja i kovač Rudolf Skupić iz sela Podgrajci za koje u izvještaju piše da rijetko dolaze u crkvu, pogotovo Stupić koji je prije dvije godine kažnjen jer je klevetao crkvu i popove i još da naginje komunizmu.¹¹ To je „pobudilo sumnju da se tu radi o nekakvoj političkoj akciji, tim više što su Bakale i Stupić istaknuti mačekovci“. No, na sastanku 14. travnja 1935. se nije radilo o nikakvom okupljanju mačekovaca, već formiranju Katoličke akcije u Ozlju. Na sastanku je župnik naglasio kako se u Katoličku akciju ne primaju članovi Sokola, streljačke družine, vatrogasci i uopće lica koja barataju s oružjem.¹² Mijo Bakale je izabran za predsjednika, Šimun Kumpur potpredsjednika, a i Petar Vujčić za blagajnika.¹³

Žandarmerijska stanica iz Lipovljana poslala je izvještaj o dvojici mlađih osoba iz Nove Gradiške koji su stigli u Lipovljane s knjigom o Hrvatskom orlovskom savezu (1929. zabranjen mu rad).¹⁴ Pretresom žandari su kod Smoleca pronašli knjigu i zaključili kako su stigli „širiti križarski pokret, jer zapravo orlovstvo širi putem Križara.“¹⁵

Petrinjska žandarmerijska četa javlja inspektoru u Zagrebu kako je župnik sela Rečice (općina Karlovac) Nikola Borić osnovao udruženje

10 Isto.

11 Hrvatski državni arhiv. Režimske i reakcionarne organizacije (Grupa VII). (Dalje: HR-HDA-1354), inv. br. 1048. Komandir Petrinjske žandarmerijske čete – Inspektorskom odjelu Zagreb, Pov. 56 od 19.4.1935.

12 Isto.

13 Isto.

14 HR-HDA-1354, Pov. br. 346 od 9.2.1935. Navedene osobe bili su učenici gimnazije u Novoj Gradiški: Smolec Lenazije, star 19 godina đak osmog razreda gimnazije, sin Smolec Vida, čuvara željezničke pruge iz sela Adamovci, općina Rešetar, kotar Nova Gradiška. S njim je bio Slavko Brajković star 18 godina, sin Brajković Marka, strojara u pivovari iz Nove Gradiške sa završenim trećim razredom gimnazije.

15 Isto, Žandarska četa Lipovljani – Sreskom načelstvu Novska

„Hrvatska akcija“ u ožujku 1935. Poslije blagoslova pozvao je mlađe ljude koji su odslužili vojni rok da dođu u njegov stan „da se organiziraju“. Pozivu se odazvalo 38 župljana.¹⁶ No, iz drugog izvora se saznalo da Borić „nije osnovao nikakvu Hrvatsku akciju nego je osnovao Društvo muževa Katoličke akcije“.¹⁷

Dana 18. veljače 1935. u Zagrebu je organizirana velika manifestacija, proslavljen je Papin dan sa svečanom akademijom u Zagrebačkom zboru. Na akademiji govorili su prof. Petar Grgec, dr. Ivan Protulipac i nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac.¹⁸ Protulipac je govorio protiv negativnih pojava u životu Hrvata spominjući slobodno zidarstvo, židovski kapitalistički mamonizam, te komunizam.¹⁹ Na kraju je govorio i nadbiskup koadjutor dr. Alojzije Stepinac: „Mi se nećemo za volju lažnog mira, da naš narod postane životinja, kakovim ga hoće učiniti krvožderni boljševizam... I mi vodimo danas rat. Ali rat duhovni za obranu naših katoličkih svetinja za koji ne trebamo bomba ni bodeža kao boljševici i razni drugi. Naše oružje je prije svega topla molitva... Otuda naša nepobjedivost, otuda naša jakost, usprkos svih progona i gonjenja koja ne mogu razumjeti protivnici, jer ako se može pobijediti čovjeka, ne može se Boga u kojem je naša nada.“²⁰ Može se uočiti kako govornik spominje boljševizam kao zlo, ali ne spominje ni Mussolinija, a ni Hitlera.

O prvom nastupu u uniformama 1936.

Križari su prema dokumentima koji su pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu prvi put javno nastupali s uniformama 19. listopada 1936. na proslavi Križarskog dana.

„Članovi Križarskog bratstva bili su obučeni u uniforme koje su slične uniformama hrvatskih skauta s tom razlikom što su hlače križara bile dugačke. Oko pojasa i preko ramena imaju remene, kravatu i kapu koje su plave boje

16 Isto, inv. br. 1050. Petrinjska žandarmerijska četa - Inspekcijско odjeljenje Zagreb, Pov. br. 221 od 26.3.1935

17 Isto, Izvještaj Karlovačkog žandarskog voda osnivanju Katoličke akcije u selu Rečica, Pov. 137 od 21.3.1935 .

18 „Veličanstvena katolička manifestacija“. *Hrvatska straža* (Zagreb) br. 4, od 19.2.1935.

19 Isto. Protulipac ne vidi talijanski fašizam i Hitlerovo proganjanje Židova.

20 Isto.

oivičene crnim rubom, a na poklopcu kape nalazi se hrvatski grb. Na kapi sprijeda na lijevom ramenu u visini mišice nalazi se križ.“²¹

Izvjestitelj u opširnom izvještaju ne navodi te uniforme kao neki poseban problem, no križarske uniforme, zastave i značke će predstavljati prijedor. U križarskim pravilima se navodi nošenje uniformi, ali to nadležni organ - ministar pravde nije bio potvrdio. Uprava policije u Zagrebu donijet će rješenje koje zabranjuje križarima nositi uniforme.²² Za onodobnu vlast glavni problem je bio „plemenski“ hrvatski grb na kapama križara.

Na saslušanju će dr. Ivan Protulipac, predsjednik Velikog križarskog bratstva, izjaviti: „... nema nikakvog zakonskog osnova za zabranu uniforma, pogotovo što svaki građanin može da nosi odijelo kakvo želi, ako se to odijelo ne protivi javnom moralu ili nije odijelo kakve vojne ustanove.“²³

Inače je ta svečanost Križarskog dana bila započela jutarnjom misom u crkvi sv. Petra gdje su se skupila zagrebačka križarska društva. Krčki biskup dr. Josip Srebrnić će istaknuti kako je dužnost križara boriti se protiv svih napadaja na vjerske i narodne svetinje hrvatskog naroda, te da je Krist učio rekavši „mogu ubiti vaše tijelo, ali ne mogu vašu dušu.“²⁴ Po njemu je borba potrebna pogotovo protiv boljševizma i komunizma, koji sa svih strana navaljuju na svetinje, i hoće da ih unište. Govor je biskup završio pozivajući križare u borbu do pobjede. Nakon završetka mise formirala se pred crkvom povorka križarskih društava s dvije križarske glazbe. U povorci je sudjelovalo oko 1600 osoba. Povorka je prošla Vlaškom ulicom, Palmotićevom ulicom i Jurišićevom, zatim preko Jelačićevog trga, Ilicom i Frankopanskom ulicom i najzad preko Trga kralja Aleksandra u vrt bivšeg Hrvatskog sokola, gdje je održan zbor sa rasporedom, kulturnim programom i govorima. U povorci su nošene križarske zastave, samo je jedna bila „plemenska“ s velikim križem. Gosti proslave bili su Bunjevci iz Sombora, a vodio ih je dr. Vladislav Vlašić.

21 HR-HDA-145, Izvještaj Odjeljka za državnu zaštitu 30.X.1936.

22 Isto, Uprava policije Zagreb - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Pov. br. 16636/1937, Zagreb 9.6.1937. Protiv navedenog, Veliko križarsko bratstvo uložilo je žalbu (Isto, br. 37134, 8.1.1937.)

23 Isto, zapisnik od 6. studenoga 1936.

24 HR-HDA-1354, inv. br. 1054, Uprava policije - Odsjek opće policije br. 29204- 1936 od 19.10.1936.

Na skupu u vrtu bivšeg Hrvatskog sokola bilo je oko 4.000 ljudi. Kao izaslanik nadbiskupa koadjutora Alojzija Stepinca bio je već spomenuti krčki biskup Srebrnić, a izaslanik Vlatka Mačeka bio je dr. Ivan Pernar. Prvi govornik bio je Ladislav Vlašić koji je prisutnima govorio o odgoju mladeži u kršćanskom duhu, navodeći da je oko 60 % studenata komunista te da se komunizam širi i među radnicima. Govornik je konstatirao da samo dobar katolik može biti dobar Hrvat.²⁵ Govornica je bila i Marija Stanković, a govorila je o ulozi žene u obitelji kao majke i supruge. Po njoj je suvremena žena pokvarena. Ona misli samo na raskoš i zabavu, a takva je većina žena ne samo u gradu već i na selu. Za nju kao križaricu to je velika opasnost koja prijete hrvatskom narodu, i to gore nego i jedan politički sistem. Po njoj te suvremene žene ne mogu odgajati djecu, naročito ne dobre Hrvate katolike. Po njoj ženama nema nigdje mjesta osim u kuhinji gdje će biti sluga suprugu i djeci koju će odgajati u pravom hrvatstvu.²⁶ No, očito je da je i sama Stankovića (izvorno Vragovića), koja će zbog djelovanja u križarima poslije rata završiti u zatvoru, našla svoj poziv izvan kuhinje i kuće. Zadnji govornik na skupu bio je dr. Ivan Protulipac. Konstatirao je kako je položaj križara vrlo težak jer se napadaju sa svih strana. Jedni ih napadaju kao reakciju, drugi ih napadaju da su gori od komunista, treći da su Papina vojska. Po njemu treba odgajati karakterne borbe, jer da su danas u hrvatskom društvu ljudi u velikoj većini mlohavi i karijeristi, te da im je osobni interes važniji od interesa hrvatskog naroda. Napao je Židove da ubijaju Hrvate i da ih eksploatiraju. Napao je i kapitaliste rekavši da se nije dovoljno samo okititi s hrvatskim zastavama, a pri tome misliti na svoj trbuh i njega smatrati krunom velike Hrvatske. Zborovanje je završilo sviranjem hrvatske himne. Poslijepodne je organizirana Križarska narodna večer u prostorijama Hrvatskog glazbenog zavoda. Na priredbi s oko 600 posjetitelja je izvedeno nekoliko koncertnih točaka i deklamacija.²⁷

25 Isto.

26 Isto.

27 HR-HDA-145, Uprava policije Zagreb, Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, br. 2920 od 19.4.1936.

„Puno kolo samijeh Hrvata, ko je Srbin neka se ne hvata“ – intenziviranje križarskog rada i nadzora vlasti u 1937.

Dana 14. veljače 1937. Nadbiskupska centrala Katoličke akcije priredila je proslavu Papinog dana. Poslije mise organizacije Katoličke akcije su se u povorci (1000 - 1200 osoba) prošetale od katedrale do zgrade bivšeg Hrvatskog sokola gdje je održana akademija s bogatim umjetničkim glazbenim programom. Na akademiji je bilo oko 3.000 osoba s velikim brojem školske djece. Poslije kulturno glazbenog programa govorili su prof. Šarić i prof. Grgec čije je govore policija ocijenila „umjerenim bez političkih natruha ali s isticanjem hrvatske nacionalne i katoličke svesti.“ Prof. Grgec je govorio o papinstvu kao čuvaru europske kulture duha, naročito danas u doba socijalnih previranja i laži masonerije židovstva i marksizma. Na akademiji je bio i nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac. Za vrijeme govora, kao i za vrijeme pauza, aklamirali su prisutni nadbiskupu koadjutoru Alojziju Stepincu i Vlatku Mačeku, te klicali protiv masonerije, Židova i marksista.²⁸

U 1937. godini nastavlja se nesuglasice između vlasti i križarskog vodstva. Prijedor su i dalje predstavljale križarske uniforme.²⁹ Na povorkama gdje su križari nastupali u Zagrebu u uniformama 1936. i početkom 1937. policija nije intervenirala. Međutim, načelnik kotara Donji Miholjac će u svibnju 1937. Izvijestiti o hrvatskom grbu na kapi,³⁰ pa će policija tražiti od nadležnih očitovanje.³¹ Kao što se već prije reklo, nošenje uniformi će se zabraniti, a protiv rješenja Uprave policije Veliko križarsko bratstvo uložiti će žalbu. Kraljevska banska uprava Savske banovine je na osnovu uputa od strane Ministarstva unutrašnjih poslova žalbu odbila. Na to se Veliko križarsko bratstvo žalilo Upravnom sudu, a nadbiskup Stepinac će predstavku po istom

28 Isto, Uprava policije u Zagrebu Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Odjel državne zaštite. pov. br. 4178/ 1937. od 15. 2. 1937.

29 HR-HDA-1354, inv. br. 1056, br. 18680 od 25. 3. 1937. Tada su religiozna pitanja pripadala Ministarstvu pravde.

30 Isto.

31 Isto. O navedenom Uprava policije u Zagrebu također traži razjašnjenje od Kraljevske banske uprave Savske banovine – Odjeljak za državnu zaštitu, za postupak o navedenom. Evo njihovog teksta: „Pozivom na naređenje od 27. maja t. g. Pov.-II DZ- 14898 čast mi je u prilogu dostaviti dva sveza spisa odnosećih se na zabranu nošenja križarskih uniformi. Kako se iz priloženog spisa vidljivo o zabrani nošenja uniformi izdana je od strane ove uprave po naređenju naslova od 11 decembra 1936. Pov. – II-DZ- br. 37723 naređenja od 13. februara t. g. Pov. II- 5619“.

ovom predmetu dostaviti banu.³² Rješenja o zabrani i žalbe će se po ovom pitanju ponavljati kroz ovu godinu.

Križarska organizacija nije se htjela pokoriti odlukama Uprave policije u Zagrebu, već su se nadalje pojavljivali s uniformama. Na Tijelovo 1937. zagrebački križari su u uniformama bili na procesiji. Ni tada policija nije intervenirala, ali je rukovodstvo Velikog križarskog bratstva pozvano na odgovornost. Protulipac je izjavio kako „ne može odgovarati u ovom slučaju, a da je za to odgovoran duhovnik“.³³ Tako je postupak bio obustavljen budući da je naknadno primljeno naređenje da se ima izdati formalna odluka Kraljevske banske uprave Savske banovine - Odjel za državnu zaštitu po žalbi Velikog križarskog bratstva.³⁴ Ipak, neka kotarska načelstva su postupala po propisu i zabranjivala križarima nošenje uniformi. Izgleda da je lakše bilo u Zagrebu pojaviti se s nacionalnim obilježjima koja se u ovom razdoblju ponegdje gotovo počelo tolerirati usprkos formalnim zabranama.

Upravni sud u Zagrebu donio je 12. travnja 1937. presudu kojom je poništio rješenje Kraljevske banske uprave Savske banovine i presudio da se poništava osporeno rješenje radi manjkavosti postupka“. U obrazloženju presude između ostalog stoji da „ni jedan državni zakon ne predviđa da građani ne bi smjeli i mogli nositi odijela koja hoće i žele, ako se ta odijela ne protive javnom moralu.“³⁵ Konfuzija oko križara i njihovih uniformi nastavit će se i dalje, pogotovo u Slavoniji i Podravini.

U rujnu 1937. održan je u Donjem Miholjcu križarski dan. Tog se dana okupilo 200 križara i križarica iz raznih mjesta kotara na posvećenju zastave križarica Donjeg Miholjca. Oko podneva bilo je križarsko zborovanje, a poslije podne akademija i na večer je bila veselica u prostorijama gostionice Hrvatske seljačke zadruge. Za vrijeme igranja kola pjevane su razne pjesme, pa i: „Puno kolo samije (samih) Hrvata ko je Srbin neka se ne hvata“.³⁶ Upravo

32 HR-HDA-145, Kraljevska banska uprava Savske banovine- Odjel za državnu zaštitu, Ministarstvu unutrašnjih poslova Beograd Pov. II-D.Z. br.16989/1937. od 12.6 .1937.

33 Isto.

34 Isto, Uprava policije u Zagrebu - Odsjek opće policije, Pov. br. 6614, od 10.6.1937.

35 Isto, Upravni sud u Zagrebu, br. 5759 od 12.4.1937

36 Isto, Sresko načelstvo Donji Miholjac - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Odjeljak za državnu zaštitu - pov. br. 1148/ 1937. od 13.9.1937.

zbog tih stihova će načelstvo poduzeti kazneni postupak protiv onih koje su te napjeve u kolu pjevale. Načelstvo je najavilo da će i protiv nositelja kapa s „plemenskim“ simbolima poduzeti kazneni postupak.³⁷

Kotarsko poglavarstvo Donji Miholjac zabranit će organizaciju Križarskog dana u Viljevu. „Ovo načelstvo je smatralo za potrebno da se izda prednja zabrana i upozorenje obzirom na postojeću uznemirenost duhova u narodu povodom događaja koji su se u zadnje vrijeme desili u Donjem Miholjcu prigodom proslave Križarskog dana i posvetom zastave bivšeg HSS-a.“³⁸ Nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac uputit će banu Savske banovine opširno pismo u kojem traži obustavu progona križara. „Gospodine bane, na žalost još nijesu posve prestale pojave progona katoličkih organizacija od kojih je trpjela crkva i katolički rad u našim krajevima. Progona katoličkih organizacija... i danas su aktualna u srezu Donji Miholjac, odakle dolaze neprestano žalbe na tamošnjeg sreskog načelnika. On se nikako ne može uživjeti u nove prilike te kažnjava i goni, zabranjuje itd...Tu dolaze dalje odluke kojim se izriču četiri kazne proti križara iz Donjeg Miholjca: Kustura Josipu, Maroslavac Mati, Kopic Josipu i Andras Ivanu, kažnjava ih s globama i zatvorom i plijeni se privatna imovina radi nošenja običnih narodnih kapa, koje križari nose što je proti svakom pravu i zakonu. Tu dolaze kazne koje je taj sreski načelnik izrekao proti križarima: Kopic Josipu, Maroslavac Mati, Kustura Josipu i Andraš Ivanu radi pjesme koju narod u tom kraju općenito pjeva... Gospodine bane, kao nikada, danas bi politička vlast morala podupirati svaki rad posebno među omladinom, koji ide za tim da se mladež okuplja i otima iz ralja komunizma i drugi zala kojih je suviše... Odluke da se te kape plijene protivne su svakom pravu i diraju u sveto načelo vlasništva.“³⁹ Načelnik kotara Donji Miholjac odgovorit će na Stepinčevu predstavku, između ostalog, kako „je prava dužnost križara da poduzmu sve da se suzbije pevanje ovakvih pesama, koje izazivaju plemenski razdor, a ne da ih i sami pevaju.“ I nastavio je: „Pod izgovorom borbe protiv komunista ne mogu se ovakve pojave trpjeti jer nepoštovanja naredaba vlasti je nešto gore od komunizma, pretpostavlja

37 Isto.

38 Isto, Kotarsko načelstvo Donji Miholjac 24. 9. 1937., br.121141/1937.

39 Isto, Alojzije Stepinac 8.X.1937.

ma kakav red, dok je anarhizam protiv svakog reda... takve pesme nisu ni moralne ni etičke ni hrišćanske. Na toj bazi vaspitivana omladina ne će biti nikakav branilac ni od komunizma ni drugih društvenih zala.“⁴⁰

Za razliku od Donjeg Miholjca, u Zagrebu su se nastavile nesmetano održavati križarske svečanosti. Tako je krajem rujna 1937. proslavljen Križarski dan na Svetom Duhu. Svečanost je počela povorkom koja se formirala u dvorištu crkve sv. Blaža. Povorka je krenula Primorskom ulicom, zatim Ilicom do crkve sv. Antuna na sv. Duhu. U povorci je bilo oko 300 osoba, među njima najviše djece. Na čelu povorke bila je križarska glazba. U crkvi sv. Antuna propovijed je održao dr. Beluhan, župnik crkve sv. Marije, i govorio o potrebi katoličkog odgoja mladeži. Župnik je podvrgao oštroj kritici one koji narod odalečuju od Boga te poručio roditeljima kako će im u odgoju djece i mladih pomoći križari. Poslije mise održano je kraj crkve javno zborovanje. Prvi govornik bio je križar Ivan Glovacki, koji će između ostalog, oštro napasti nastojanje društva „Plamen“ da u Šestinskom dolu izgradi krematorij. Križarica Marija Milić je govorila o ulozi križarske majke, a Milivoj Mostovac o „razornoj“ komunističkoj propagandi. Irena Javor je u kratkim crtama prikazala svrhu i nastojanje križara, naročito ženske križarske omladine. Vladimir Cicak je u oduljem govoru prikazao ideju križarskog prvoborca dr. Ivana Merza, kao i djelatnost križara na rješavanju socijalnih problema u Hrvatskoj s ciljem prevladavanja podvojenosti „između siromašne periferije i bogatog gradskog castruma da prestane mržnja i zavlada ljubav.“ Za rješavanje navedenih socijalnih problema u gradovima Cicak je tražio od gradske vlasti izgradnju zdravih radničkih stanova. Posljednji govornik bio je pater Ambrozio, župnik crkve sv. Antuna.⁴¹ Da je pitanje izgradnje krematorija, a koji se usko vezivalo uz vjerska čuvstva, izazvalo reakciju stanovništva svjedoči i veliki zbor 26. rujna 1937. ispred crkve sv. Antuna gdje su se okupili zemljoposjednici i kućevlasnici Šestinskog dola, Kuniščaka, Antunovca, Vrhovca, Domobranske ulice, Sv. Duha i Sokolovca. I oni su prosvjedovali protiv nakane „framasonskog udruženja“ „Plamen“ da

40 Isto, Načelnik sreza Donji Miholjac Pov II. DZ br. 30666, br. 31372 od 22. 10. 1937.

41 Isto, Uprava policije u Zagrebu izvještava Kraljevsku bansku upravu Savske banovine br. 26966, od 27.9.1937.

u Šestinskom dolu izgrade krematorij za spaljivanje ljudskih *tjelesa* „jer to vrijeda najtemeljitiše istine kršćanstva“. „Mi svoje mile pokojnike hoćemo dostojno sahranimo i štujemo, a ne da ih silovitim ognjem uništavamo tako čim prije zaboravimo.“⁴²

Zagrebački križari su proslavili Križarski dan sa svečanom akademijom i 3. listopada 1937. Proslava je počela od isusovačkog dvorišta, s koje je križarska omladina krenula do crkve sv. Katarine gdje se održala služba Božja. Nakon mise križari su krenuli prema zgradi Zagrebačkog zbora gdje je održano manifestativno zborovanje omladine. Jutarnji program obilovao je glazbenim i govorničkim dijelom posvećenim radničkoj omladini. Marija Stanković govorila je o temi „S Bogom za Boga“, a o „Novoj omladini“ govorio je dr. Ivan Protulipac. Između govora pjevana je „Radnička himna“ i „Radnici naprijed“ koju su pjevali radnici križari. Na kraju prvog dijela izvedena je simbolična igra „Dalmatinski šajkaš“ koju su izveli mladi križari, jedna zborna recitacija i križarska himna. Poslije podne nastavljen je umjetnički glazbeni program, koračnice, zborni recitali, dječje igre malih križara, narodna kola i križarska himna „Zastave gore“.⁴³

Dan Krista kralja proslavili su križari Senja. Ujutro je bila misa, a popodne svečana akademija. Križari su na misu došli korporativno. Osim religioznih sadržaja bilo je više točaka o Hrvatima i hrvatstvu. Međutim, izvjestitelj je vrlo pozitivno ocijenio ozračje na akademiji s velikim brojem „plemenskih zastava“. Program akademije bio je bogat, izmjenjivale su se recitacije, molitve, glazbene točke, zborovi, solo pjevanja i simbolični prikaz „Za Boga i domovinu“. Na kraju je govorio predsjednik Velikog križarskog bratstva Ivan Protulipac koji je napadao razne poroke onodobnog doba, a naročito egoizam, i materijalizam, naglašavajući da su baš križari najbolji braniči protiv komunizma. Ujedno je rekao da križari već sutra mogu stupiti u prve redove hrvatskog naroda i povesti ga tisućgodišnjoj slobodi pod geslom „Da živi božanska i slobodna Hrvatska, Hrvati sa Kristom, a

42 Isto, dopis skupine mještana Gradskoj policiji Zagreb, 26.9.1935.

43 Isto, izvještaj Uprave policije u Zagrebu Ministarstvu unutrašnjih poslova - Odjeljenje za državnu zaštitu, i Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine

Krist s Hrvatskom“.⁴⁴ I križari Bjelovara su proslavili dan Krista Kralja 31. listopada 1937. u dvorani bivšeg Hrvatskog sokola. Prema izvjestitelju program proslave imao je čisto religiozan karakter koji se sastojao od par recitacija, pjesama, glazbenih točaka i predavanja. Križari su tog dana poslije mise krenuli glazbom i povorkom u zgradu Sokolane gdje je nakon recitacija pjesama i glazbenih točaka održano predavanje. Govorio je student prava Ivica Hrestak o socijalnim prilikama u svijetu i kod nas, zadatku križara da se ideje križarskog pokreta unesu u obiteljski život, kao i problemima na tom putu jer da ih „napadaju i s lijeva i desna.“ Hrestak je od napadača izdvojio komuniste kao „najveću opasnost i veliko zlo.“⁴⁵ I i Križevcima se proslavio Križarski dan, posvećen Kristu Kralju i velikom borcu križarskog pokret dr. Ivanu Merzu. Ujutro je nastupio pjevački zbor križara s glazbom iz Bjelovara s oko 20 glazbenika u križarskim uniformama. Deset križara iz Zagreba bilo je također u križarskoj uniformi te 50 križara iz Križevaca, pretežno školske djece. Poslije podne održana je akademija u Hrvatskom domu na kojoj je bilo oko 250 osoba. Na akademiji je govorila Ida Leko, profesorica iz Zagreba, i to o pojavi križarskog pokreta u Hrvatskoj, o ženama i djevojkama kako se trebaju odgajati za buduće majke. Od žena, po profesorici Leko, studentice najviše naginju najvećem zlu komunizmu. Zato savjetuje mlade da se učlane u križarski pokret je to jedini pokret koji će suzbiti zlo kod mladih. Poslije profesorice Leko govorio je isusovac Stjepan Poglajen o temi „Naš hrvatski odgovor komunizmu“. Opisao je prisutnima tadašnje prilike u Sovjetskoj Rusiji, teškoće ruskih seljaka i radnika. Poglajen je poručio križarima da je križarska dužnost suzbijati komunizam. Poslije igrokaza na akademiji je govorio S. Ramljak iz Zagreba o temi „Temelji naše pobjede“. Pozvao je omladinu da se „okupi pod barjak križarski koji će se boriti u ime Krista za korist Hrvatske i hrvatskog naroda bez puške i mača.“⁴⁶ Kao što se to vidi i u prijašnjim govorima, svi ističu borbu bez puške i mača, znači ostala je

44 Isto, Predstojništvo gradske policije Senj - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Odjeljak za državnu zaštitu, pov. br. 1108, 1937. Senj 28.10.1937 i od 1.11.1937.

45 Isto, Predstojništvo gradske policije Bjelovar – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine-Odjel za državnu zaštitu, Pov. br. 1567 od 31.10.1937.

46 Isto, Predstojništvo gradske policije Križevci – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Pov.br. 4316/1937 14.11.1937.

samo molitva. Povijest pokazuje da je to bila utopija. Blagdan Krista Kralja proslavljen je i u Virju, kotar Đurđevac. Akademiju je otvorio župnik, a program je bio sastavljen od deklamacija i predavanja. U kulturnom programu najzapaženiji su bili mali križari. Prema izvještaju nije bilo povorke, ni mise niti su Križari bili u uniformama.⁴⁷ Govornik Franjo Grgić, pravnik iz Zagreba, govorio je o Katoličkoj akciji, križarima i protiv Židova.⁴⁸

Dana 26. studenog 1937. policijski organi u Varaždinu zatekli su u prostorijama bivše konjušnice 10 mladića, članova križarske organizacije gdje vježbaju vojničke vježbe pod ravnanjem Zdravka Belaja, učenika građanske škole u Varaždinu. Ispitavši ih, policijski organi su ustanovili kako su križari tek počeli s vježbama i da je u toj konjušnici vježbalo oko 30 naučnika raznih zanimanja, 30 učenika osnovnih škola i oko 25 učenika I. i II. razreda gimnazije. Svi navedeni bili su pod nadzorom katehete Ivana Sušića iz Varaždina. Zatečenim križarima zapovjedbano je da se razidu. Sutradan je u policiju pozvan katehet Sušić koji je predavao vjeronauk u Građanskoj školi. Iz njegove izjave je vidljivo da su križari imali namjeru vježbati navedene vojne vježbe prema vježbeniku koji im je poslalo Križarsko bratstvo iz Zagreba i da su do sada održali dvije vježbe. Sušić je izjavio i da od „nikoga nisu tražili odobrenje za taj rad, a da je on mislio da to nije potrebno jer da križari u Zagrebu i nekim mjestima vježbaju već od ranije bez ikakvih smetnji.“⁴⁹ Sresko načelstvo je analizom vježbenika za redovne vježbe zaključilo da je sustav zaista bio vojničkog karaktera, jer predviđa organiziranje čete i rojeva sa zapovjednicima. Četa se sastojala od 2 do 4 roja svaki od 10 do 40 članova. Na čelu čete je četovođa, a u njegovoj odsutnosti zamjenjuje ga zamjenik četovođe koji je ujedno i najstariji vojnik koji ima zamjenika. Drugi funkcionari su srednjak, desni i lijevi član, trubač i bubnjar. Kotarsko načelstvo je utvrdilo kako je križarsko udruženje u Varaždinu time „prekoračilo okvir dozvoljenog rada i djelovanja“.⁵⁰ Križarima je zabranjeno vježbanje i nad njima se zavela stalna kontrola.⁵¹

47 Isto, Sresko načelstvo Đurđevac – Ministarstvu unutrašnjih poslova, odjel za državnu zaštitu 30.10.1937.

48 Isto, Sresko načelstvo Đurđevac - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, 1.11.1937.

49 Isto, Predstojništvo gradske policije – Upravi gradske policije u Varaždinu, pov.br. 1599/1937 od 28.11.1937

50 Isto, Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Odjel državne zaštite, 30.11.1937.

51 Isto.

Među križarskim dokumentima 1937. nalazi se i dokument o formiranju Omladinskog izletničkog, športskog i uzgojnog društva „Mladost“. To se društvo osnovalo 5. lipnja 1937. Osnivanje tog društva pokrenula je skupina privatnih činovnika iz Zagreba ponukana konstatacijom da su među omladinom u Zagrebu „počeli raditi najsvestraniji razorni elementi, posebno komunisti koji na razne načine vabe omladinu u svoje kolo.“⁵² U Pravilima ovog društva je naglašeno suprotstavljanje nemoralnim i socijalno razvratnim strujama, posebno komunistima. Za razliku od križara ovo društvo se u pravilima ničim ne povezuje s Katoličkom crkvom, iako su imali gotovo isti cilj.⁵³

O reorganizaciji katoličkih organizacija pišu Zdravko Matić i Damir Stručić.⁵⁴ Na sjednici Velikog križarskog bratstva održanoj 6.X.1937. njezin predsjednik dr. Ivan Protulipac predložio je nova tijela u strukturi unutrašnjeg poslovanja Velikog križarskog bratstva. Tako su ustrojene službe referenata za tisak i za propagandu. Međutim, neki biskupi nisu bili zadovoljni stanjem u križarskoj organizaciji, napose Srebrnić, Pušić i Akšamović koji su kritički gledali na rad dr. Protulipca te su zatražili da podnese ostavku na mjestu predsjednika Velikog križarskog bratstva. Da smiri nezadovoljne biskupe, Stepinac će imenovati Protulipca za predsjednika Katoličke akcije i tako ga odmaknuti od Velikog križarskog bratstva. Međutim, na toj novoj dužnosti Protulipac je ostao samo šest mjeseci kada je dao ostavku. On se potom orijentirao prema novim omladinskim udruženjima „Mladost“ i „Hrvatski junak“.⁵⁵

Sve veći fokus križara na radnike u godini s najvećim brojem članova (1938.)

Na vijest kako je Banska uprava potvrdila globe i zatvor za mladiće iz Donjeg Miholjca, Stepinac šalje novu predstavku Viktoru Ružiću, banu Savske banovine: „Ova kazna mladeži koja se zauzima i bori protiv zla

52 Isto, Zapisnik od 5.VI.1937. Uprava policije u Zagrebu je odobrila pravila Bratstva „Mladost“

53 Isto, Pravila Bratstva „Mladost“

54 Zdravko Matić - Damir Stručić, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj“ (1930.- 1945.). *Crkva u svijetu* 55 (2020), 261, 262.

55 Isto.

komunizma po našim selima, ne mogu se razumjeti. Ja se nadam da ćete Vi hitno odrediti da se ova kazna ne izvrši i da se te globe i zatvori tim mladićima otpuste. Ujedno molim, da bi ste sreskom načelniku u Donjem Miholjcu odredili da pusti križare u miru u njihovom radu, nošenju njihovih odijela, kapa itd. Država se može samo radovati da ima još mladeži koja borbeno nastupa protiv zla koje tare i naše selo.⁵⁶

Ni tada pitanje križarskih odora nije bilo riješeno. Poslije uspostavljanjem Banovine Hrvatske nestaju banovine pa i Savske banovine. Tako se vjerojatno više i nije kontroliralo kakve odore križari nose.

U ožujku 1938. Križarsko bratstvo III. iz Zagreba održalo je socijalni zbor za radničku križarsku omladinu u dvorištu Župnog ureda sv. Ivana u Novoj Vesi. Na tom zboru bilo je oko 60 mladića i 50 starije djece te križarska glazba. Zbor je otvorio pozdravnim govorom radnik Franjo Visković koji je "ocrtao bijedno stanje radnika napavši kapitaliste, a naročito Židove koji da u rukama imaju cijeli svjetski kapital i idu zatim, da ekonomski zarobe cijeli svijet." Napao je i komuniste istaknuvši da neće nikada prodrijeti među križare, a niti među kršćanske socijalne radnike. Poslije Viskovića govorio je trgovački pomoćnik Aleksandar Vičević napavši također Židove, Rusiju i komunizam. I Mladen Novak je napao Židove i poručio: „Ovo zlo neće se riješiti, oni koji ispovijedaju Marxa i Staljina, već radnici odgojeni u kršćanskom duhu, a koji potiču iz naroda koji je imao vođe kao što su Gubec Matija, Ante Starčević, Eugen Kvaternik, koji su izgubili svoje živote za socijalnu pravdu.“ Novak je poručio da radnici nisu samo socijalisti nego i Hrvati i da će se kao takvi boriti za socijalnu pravdu. Istaknuo je i da se o križarima krivo govori da su garda crnih popova. „Čestitam svećenicima, ne treba im garde, a one koji nisu vrijedni da nose svećeničke haljine da ih križari ne će štiti.“⁵⁷

I ovo događanje pokazuje kako je glavni fokus križara borba s komunistima i utoliko se fokusiraju na radnike. Poklik protiv Židova, bio je nažalost u ono vrijeme „moderan“, oslanjajući se na ideološke postavke Hitlerovog režima.

56 HR-HDA-145, inv. br. 1065. Nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac banu Kraljevske banske uprave Savske banovine, inv. br. 1066 od 2. siječnja 1938.

57 Isto, inv. br. 1064, Uprava policije u Zagrebu – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Odjel državne zaštite, Pov. br. 11163/193, od 25. 4. 1938.

Znakovito je i kako u Novakovom govoru među istaknutim Hrvatima koji su se borili za socijalna pitanja Hrvata nema antiklerikalnoga Stjepana Radića.

Križari su bez prethodnog odobrenja nadležne državne vlasti počeli organizirati mlade radnike, premda pravila križarskih bratstava nisu predviđala specijalne križarske radničke organizacije.⁵⁸ Predstojništvo gradske policije u Vinkovcima otkrit će letak pod naslovom „Brate radniče“ koje ja tiskala u Zagrebu i raspačavala Zajednica radničke križarske omladine.⁵⁹ Krajem travnja u Varaždinu je Radničko križarsko društvo organiziralo priredbu u prostorijama restauracije Feme. Na toj priredbi s oko 150 žena i mladih govorio je isusovac dr. Stjepan Tomislav Poglajeno temi „Katolicizam i suvremene diktature“. Tumačio je zašto je Katolička crkva protiv fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma. Katolička crkva nema ništa protiv fašističkog korporativnog uređenja države, ali traži slobodu u pojedinim korporacijama, slobodu inicijative i odlučivanja, a ne da korporacije budu tutori od strane države. Govorio je i kako je Katolička crkva i protiv nacionalsocijalizma jer smatra da su njihovi radnički sindikati fikcija i da životi radnika ovise o pojedinim komesarima, koji su opet ovisni o pojedinim kapitalističkim grupama. Po Poglajenu nacionalsocijalizam svoju doktrinu provodi grubom silom, a odnos prema Katoličkoj crkvi nije pozitivan jer progona njene svećenike. Katolička crkva je i protiv nacizma jer on ističe da je njegov narod božanski – viši narod, a svi ostali narodi i rase su niže. Sve diktature, tvrdi predavač, osnivaju se uglavnom na sili i nepoštovanju čovjeka kao najsavršenijeg stvora Božjeg, i uslijed toga u njima nema slobode ni socijalne pravde, pa su zbog toga prolazne.⁶⁰

Dana 22. svibnja 1938. godine Križarsko bratstvo u Sopju, kotar Podravska Slatina, održalo je proslavu na kojoj se okupilo oko 400 stanovnika iz Sopja i okolnih sela. Poslije bogoslužja govorio je Franjo Grgić, student prava iz

58 Isto, inv. br. 1067, Kraljevska banska uprava Savske banovine - Odjel državne zaštite Pov.II. 12246/1938 od 12.4.1938., br. 17578. od 9.4.1938., akt Pov. II.DZ 10163/1938. od 28. 3. 1938. i broj Pov. I. 55525 od 4.4.1938. te Pov. I. 14189/1930 od 24.4.1938.

59 Isto, Predstojništvo gradske policije Vinkovci, pov.br. 437/1938 od 6.4.1938. U ono doba u Hrvatskoj postoji sindikalni pokret, jedan su vodili komunisti, drugi Hrvatska seljačka stranka.

60 Isto, Predstojništvo gradske policije – Kraljevska banska uprava Savske banovine, Pov. br. 3734/1938 od 29.4.1938.

Zagreba, pozvavši hrvatske katolike da se organiziraju i pristupe u Križarsko bratstvo.⁶¹Križari Virja, u kotaru Đurđevac, proslavili su Križarski dan 31. srpnja 1938. Tog dana došli su im gosti iz Bjelovara. Poslije mise održano je u mjesnom parku zborovanje koje je otvorio Andrija Crnjaković iz Virja. Prvi govornik bio je Fabijan Marčinko, trgovački pomoćnik iz Virja, koji je u govoru istakao da će svijet spasiti samo ljubav spram bližnjem. Josip Kovač radnik iz Virovitice govorio je o nepravdi koja postoji u svijetu za malog čovjeka koji se mora mučiti, a korist od njegovog rada „vuku kapitalisti“. Po njemu će to prestati tek onda „kada će se to sve staviti na bazu kršćanske nauke, da ne će bogati izrabljivati slabijega.“ Dragutin Flajpan, student iz Zagreba govorio je o Židovima u čijim je rukama kapital, a taj se problem po njemu može riješiti samo tada kad će se Hrvati okupiti u jednoj križarskoj organizaciji. Spomenuo je i Peru Živkovića i Bogoljuba Jeftića koji su „progonili križarska bratstva“. U izvještaju se navodi da je na zboru bilo oko 600 osoba, i to najviše žena koje su nakon mise ostale na zboru. Poslijepodne je bila akademija u zadružnom domu Virje. Na akademiji je svirala glazba iz Bjelovara, a križari i križarice održali su „tjelesno produciranje“.⁶²Križarski dan obilježen je proslavom i u Koprivnici 9. listopada 1938. Koprivnički križari dočekali su goste s dvije glazbe na kolodvoru, a potom su krenuli na ophodnju gradom. Iza mise održano je zborovanje na kojem su govorili Ivan Protulipac i M. Mostovac. Tema govora bila je „Obnova katoličke omladine koju treba obnoviti u Kristovom Evandjelju, jer je pošla krivim putem koji vodi u propast“. Za ispravak tog krivog puta, po mišljenju govornika, ulazak je omladine u križarske organizacije u kojoj će se „stvoriti novi ljudi, pošteni, dobri, vrijedni katolici“. Govorio je župnik Pavunić i seljak iz Kotoribe Stjepan Seličanec. Potonji je upozorio na opasnost od komunizma jer su komunisti „strahoviti neprijatelji naroda vjere i crkve“. Milan Etingeri dr. Ivan Magjer iz Novigrada govorili su o đlačkoj omladini, konstatirajući da i među đlacima ima komunističkih agitatora koji „zavode našu đlačku omladinu“. Poslijepodne u

61 Isto, Sresko načelstvo Podravska Slatina br. 6838 od 23.5.1938., Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Odjel državne zaštite

62 Isto, Sresko načelstvo Đurđevac - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Odjel državne zaštite, br. 1227/1938. od 1. kolovoza 1938.

dvorani „Domoljub“ održala se svečana križarska akademija s 12 točaka, s igrokazima, deklamacijama i recitacijama.⁶³U Daruvaru su križari proslavili Omladinski dan krajem listopada 1938., po sličnom obrascu kao i prethodnici. Poslije mise u Omladinskom domu u Daruvaru je posvećena društvena zastava čiji je kum bio Franjo Ševo. Nakon tog čina formirala se povorka koja je prošla kroz grad, a zatim je održano javno križarsko zborovanje pred crkvom na kojem je govorio predsjednik Velikog križarskog bratstva dr. Ivan Protulipac. Poslije podne u dvorani Građanske pivovare održana je svečana akademija u kojoj je brat T. Dragojević održao proslav, a iza poslova slijedio je umjetnički program. Zbor mladih križara otpjevao je pjesme „Hoćemo Boga“, „Kristu Kralju“, „Križari smo“.⁶⁴Križari sela Kalinovica u kotaru Đurđevac održali su 23. listopada 1938. godine pred vatrogasnim domom skup na kojem je govorio Ivan Tabaković, izaslanik Velikog križarskog bratstva iz Zagreba. I on je pozvao na suzbijanje komunizma. Na predavanju je bilo oko 100 osoba. Potom je uniformirano križarsko društvo „njih na broju oko 30 lica s četiri društvene zastave i limenom glazbom izvršilo ophod mjestom od vatrogasnog spremišta do poštanskog ureda i vratilo se natrag u katolički dom“. Poslije podne je održana akademija. Kotarski načelnik je na kraju izvještaja konstatirao da incidenata nije bilo. Ova proslava razlikovala se od prethodnih jer nije bio mise na početku proslave, niti je župnik učestvovao u proslavi.⁶⁵

Dana 2. listopada 1938. u Zagrebu je održana glavna godišnja skupština Velikog križarskog bratstva. Dr. Ivan Protulipac je pozdravio sve prisute delegate, naročito svećenstvo na čelu s generalnim duhovnikom Milanom Beluhanom. Protulipac se osvrnuo na ranije napore orlovstva, a zatim križarstva koje je u tom trenutku ulazilo u novu treću organizacijsku fazu. Zahvalio se suradnicima ističući da je „križarstvo donijelo hrvatskom narodu velike koristi jer odgaja omladinu u katoličkom duhu.“ Skupština je prihvatila

63 Isto, Predstojništvo gradske policije u Koprivnici - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Odjel državne zaštite od 10.10.1938.

64 Isto, Predstojništvo gradske policije u Koprivnici – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Odjel državne zaštite, od 10.10.1938.

65 Isto, Sresko načelstvo Đurđevac - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine – Odjeljenje državne zaštite, br. 17081/1938. od 24.10.1938.

novi poslovnik koji je predložio Episkopat. Na kraju je izabrana nova stara uprava Velikog križarskog bratstva.⁶⁶ Autor članka je vrlo šturo prikazao godišnju skupštinu križara. No, Protulipac će dati ostavku i prijeći *Hrvatskom junaku*.

Križarska organizacija je dostigla najveći broj članova u ovoj godini. Prema tvrdnji povjesničara Zdravka Matića i Damira Stručića imala je oko 41.689 članova, i to muških 26.689, a ženskih 15.000.⁶⁷

Kriza (1939.-1941.)

Reorganizacija katoličkih laičkih društava koju je predvodio nadbiskup Alojzije Stepinac uzdrmala je križarske organizacije. Stepinac je, kako je već rečeno, želio „ukloniti dvostruke organizacije na istom području, prihvaćanjem načela suradnje i podlaganje vodstvu hijerarhije“. Nakon dugotrajnih neuspjelih pregovora s predstavnicima svih katoličkih društava, Stepinac je odlučio provesti „čistu“ Katoličku akciju.⁶⁸ U ožujku 1939. održana je konferencija biskupa u Jugoslaviji. Na toj konferenciji nije bilo suglasnosti s problemom reorganizacije. Dio biskupa ostao je dosljedan križarima braneći ih, drugi su bili suglasni da sve katoličke laičke organizacije djeluju unutar Katoličke akcije, a pod nadzorom Episkopata. Na jesenskom zasjedanju Biskupske konferencije iste godine raspravljalo se i o ustanovljenju kršćanskih mladih radnika i radnica, s čime se nije složio biskup Šarić jer je u tome vidio opasnost eliminacije križara. Osim toga, smatrao je kako se „pretjeruje“ s eksperimentiranjem kod Katoličke akcije. Replicirao mu je krčki biskup Srebrnić koji je istaknuo da se kršćansko radništvo gotovo potpuno raspalo i da *de facto* križarska društva masovno prelaze u „Mladost“ i „Hrvatski junak“, koje je osnovao dr. Ivan Protulipac.⁶⁹

66 „Hrvatska straža“ (Zagreb), 11.10.1938., str. 4.

67 Zdravko Matić & Damir Stručić, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1939.- 1945)“. *Crkva u svijetu* 55 (2020), 261, 262.

Križarska bratstva su bila podijeljena po zanimanjima: radnici, seljaci, đaci i djeca do 15. godine. Godine 1938. prema podacima Križarskog kalendara, a koje citiraju spomenuta dva autora, bilo je 783 križarska bratstva. Kod žena je bilo ukupno 414 križarskih sestinstava.

68 Franjo Šanjek, n. dj. 438-439.

69 Z. Matić- D. Stručić, n.dj. 263.

Je li ta društva zaista osnovao Protulipac, koji je bio dugogodišnji predsjednik Velikog križarskog bratstva (1931.-1938.) te raniji osnivač i predsjednik Orlovskog saveza do zabrane njegovog rada 1929., pouzdano se ne zna. U arhivskoj dokumentaciji postoji podatak o osnivanju Omladinskog izletničkog, sportsko i uzgojnog društva *Mladost* 17.lipnja 1937.⁷⁰ Svrha društva je „da okupi prvenstveno mladež pomoću obrazovnog rada, izletništva, športa i vježbe, i da ju uzgoji za značajne i poštene, prosvijećene, te duhom društvene pravde prožete ljude. Društvo će posvetiti posebnu brigu, da u redove mladeži ne prodire moralno i socijalno razvratne struje, posebno komunizam i suprotstaviti će tim strujama zdrav moralni i patriotski rad.“⁷¹

O djelatnosti drugog društva *Hrvatski junak* piše Luka Malvić i tvrdi da su osnivači i vođe pripadali desnom krilu Hrvatske seljačke stranke. Kao osnivača navodi Ivana Protulipca koji je 1939. osnovao *Hrvatskog Junaka*. To je moguće jer tada nije bio predsjednik Velikog križarskog bratstva i Katoličke akcije.⁷² Autor navodi da su se članovi *Hrvatskog junaka* bavili tjelovježbom te da je bio nasljednik Hrvatskog sokola i katoličke Orlovske organizacije.⁷³ Protulipčevo napuštanje križara rezultat je reformi nadbiskupa Stepinca, koji je katoličkim laičkim društvima dao drugi smjer od onog koji je Protulipac provodio. Formiranjem Banovine Hrvatske olakšano je bilo osnivanje *Hrvatskog junaka*, jer mu više nije mogao praviti probleme Sokol Kraljevine Jugoslavije. Protulipac se očito uvjerio kako njegov rad u križarima nije bio po volji biskupa pa je prišao drugima. Stepinac je htio slijediti papu u stavu da katolička društva „imaju izrazito vjersko moralnu svrhu“.⁷⁴

U 1939. i 1940., prema vijestima koje donosi tjednik „Nedjelja“, udruženje Velikog križarskog bratstva došlo je u krizu. Ta kriza nije bila „ni malena ni laka“

70 HR-HDA-145, Uprava policije Zagreb - Odjeljenje opće policije, br. Pov 16257 molba i Pravila, inv. br. 1066 Upućeno Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Upravno odjeljenje II.pov. Kao osnivači potpisani su: Ukmar Dragutin, Hamar Josip, Zemljak Anđelko, Marijnčić Ivan, Jurić Slavoljub, Tubaković Ivan.

71 Isto, Uprava policije Zagreb – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine - Upravno odjeljenje br. pov 16257, 17.6.1937. Inv. br. 1067. Zahtjev za registraciju potpisali su Dragomir Ukmar, Josip Hamar, Anđelko Zemljak, Ivan Marijančić Slavoljub Jurić i Ivan Tubaković. Prema tome, Ivan Protulipac nije mogao biti osnivač društva *Mladost* jer je u to vrijeme bio predsjednik Velikog križarskog bratstva.

72 Luka Malvić, „Historijat organizacije Hrvatskog junaka na Sušaku“. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* XVI/16, 2022, 61-64.

73 Isto.

74 Franjo Šanjek, n.dj. 438.

jer je čitav tradicionalni sustav križarske organizacije došao u pitanje.⁷⁵ U njihovim redovima se opažala klonulost, započele su secesije, manjkali su ljudi, ostavio ih je i njihov predsjednik Ivan Protulipac, nestalo je pouzdanja i povjerenja.

Uspostavom Banovine Hrvatske nestalo je centralističke države, otklonjene su mnoge stege koje su sputavale djelatnost religioznih organizacija u Hrvatskoj te su se stvorili preduvjeti za prevladavanje krize. Godine 1940. udruženje križara je obilježilo desetu godišnjicu djelatnosti. Ako je suditi prema godišnjoj skupštini Velikog križarskog bratstva, održanoj 6. listopada, prebrođena je kriza. Većina biskupa iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine čestitali su godišnjicu. Nadbiskup Štampar je tim povodom tražio od križara da čuvaju i produbljuju jedinstvo svoje organizacije te da rame uz rame s ostalim grupama katoličkih radnika i dalje rade na širenju Kristova Kraljevstva. Križarima su čestitali i vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Šarić, krčki biskup Josip Srebrnić i bosansko-srijemski biskup Antun Akšamović. Nakon godišnje konferencije i izbora novih članova vijeća i predsjednika 7.11.1940., Predsjedništvo biskupskih konferencija potvrdilo je izbor i izabralo novog predsjednika Velikog križarskog bratstva - Felixa Niedzlielski.

Skori rat i događaji u svezi s njim prekinut će daljnju aktivnost prema jedinstvenom hrvatskom katoličkom pokretu unutar Katoličke akcije, te privremeno zaustaviti križarske aktivnosti. One će se nastaviti u razdoblju NDH kada će se križari priključiti ustaškom pokretu.

Zaključak i epilog

Povijest križarskog pokreta kao dijela Hrvatskog katoličkog pokreta u Savskoj banovini u ovom razdoblju se razlikuje u odnosu na početak 1930-ih. U drugoj fazi (1935.-1939.) počinje reorganizacija laičkih-svjetovnih udruženja pod okriljem tzv. Katoličke akcije. Cilj te reorganizacije bio je usmjeriti rad tih društava prema isključivo vjersko-moralnoj svrsi, između ostali i križare čija je djelatnost bila fokusirana na društveni i politički položaj

⁷⁵ „Predbrođena kriza“. „Nedjelja“, br. 38 od 22.9.1940.

Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji. Hrvati traže slobodu i ravnopravnost u državi, razvija se misao hrvatske nacionalne individualnosti, a što križari osluškaju i podupiru. Na svojim kapama dodaju dio hrvatskog grba s crvenim i bijelim kvadratima, a što nije bilo odobreno od viših vlasti. Upravni aparat u Savskoj banovini pozorno prati njihovu aktivnost, smatrajući ih rušiteljima postojeće države. Policija i žandari su kažnjavali novčanom globom i zatvorom nositelje tih uniforma s kapama. No ponegdje, kao u Zagrebu, dopušta im se veća sloboda djelovanja.

Reorganizacijom laičkih udruženja postupno se potiskuje križarsko ime. Rezultat je to Štamparjevih reformi. Arhiva o križarima pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu završava s krajem 1938. U novinskom tisku, naročito u klerikalnoj *Hrvatskoj straži* sve se manje spominje križarsko ime i sve aktivnosti laičkih društava zamjenjuju se imenom članova Katoličke akcije. Križarski vođa dr. Ivan Protulipac bio je prisiljen dati ostavku. Kriza kod križara se odrazila i u sve manje javnih nastupa.

Kao što će Šanjek istaknuti, taj je pokret ispunio potrebu ondašnjeg vremena u nacionalnom, intelektualnom i vjerskom životu Hrvata, otvorivši nove poglede na život i zajedništvo, aktivno učešće u javnom životu i preuzimanje dijela odgovornosti za budućnost svojega naroda, a što je jedan od najpozitivnijih učinaka Hrvatskog katoličkog pokreta 20. stoljeća.⁷⁶ No, s druge strane, nije moguće ne uočiti i radikalizaciju misli na križarskim skupovima. Na svojim skupovima su slušali govornike koji su širili ljubav, ali i mržnju prema Židovima, Srbima, masonima i komunistima. Nije moguće i ne uočiti kako su križari formiranjem NDH prišli ustaškom pokretu. Veliko križarsko bratstvo je preko ustaškog vojnog svećenika dr. Ive Guberine, velečasnog Cvitanovića i Vitezića poslalo pozdrav Poglavniku. „Odgojeni u duhu katoličkog radikalizma koji u načelima ne poznaje kompromise oni nisu poznavali popuštanje ni u programu hrvatskog nacionalizma. Danas kada je zasjalo sunce slobode, sjećamo se svih zгода i nezгода našeg dugogodišnjeg rada“⁷⁷ Dakako, moglo bi se reći i kako je to bio jedan od brojnih pozdrava u

⁷⁶ Isto, 439.

⁷⁷ „Nedjelja“, br. 15 od 21.4.1941., str. 4. Navedeni list je u istom broju objavio „Ustaška načela“ te „Život i djela Ante Pavelića“.

tom trenutku kada se još nije znalo kakvim će točno smjerom krenuti NDH. No, organizacija križara nastavila je djelovati kroz čitavo razdoblje postojanja NDH, podupirući je. Utoliko se njihovo djelovanje u drugoj polovici 1930-ih mora promotriti i u širem društvenom kontekstu predratne radikalizacije. Organizaciju je ukinuo nadbiskup Stepinac tek nakon sloma NDH.

IZVORI

- Hrvatski državni arhiv u Zagrebu
 - HR-HDA-1354. Režimske i reakcionarne organizacije
 - HR-HDA-145. Savska banovina - Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu

LITERATURA

- August Franzen. *Pregled povijesti crkve*. Zagreb 1968.
 Dragutin Kniewald. „Katolička akcija“. *Bogoslovna smotra* vol. 23 No 2
 Jure Krišto. *Hrvatski katolički pokret 1903.- 1945.* Zagreb 2002.
 Križarski priručnik, svezak 1, Zagreb 1998.
 Luka Malvić „Historijat organizacije Hrvatskog junaka na Sušaku“. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, XVI./ 16 2022.
 Zdravko Matić – Damir Stručić „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930. 1945.). Crkva u svijetu 55 (2020)
 Božidar Nagy. *Tko je Ivan Merz*. Zagreb 1971.
 Franjo Šanjek. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb 1991.
 Lav Žnidarčić, *Križarska organizacija, životno djelo Ivana Merza*. Zagreb 1998.

Crusaders in the Savska Banovina In the light of documents from the Croatian State Archives, 1935–1938

ABSTRACT

In this contribution, the author continues to explain the development of the Crusader movement in the Savska Banovina from 1935 to 1939. The main sources are reports from district chiefs and gendarmerie stations sent to the relevant authorities: The Royal Ban Administration of the Savska Banovina – Department for State Protection, and the Command of the Gendarmerie Regiment headquartered in Zagreb.

The leadership of the Crusader organizations in individual parishes, as in the previous period, acted contrary to their own rules. Their focus was not so much on spiritual and religious activities as on secular issues. In public processions they wore uniforms with national symbols, which was strictly forbidden. Speakers at their gatherings provoked and attacked Communists, Jews, Freemasons, and Serbs. For these offenses they were punished with fines and imprisonment.

Beginning in 1934, the Zagreb Archdiocese began reorganizing the work of lay associations with the aim of incorporating them into the activities of Catholic Action.

KEYWORDS: *Crusaders, district authorities, gendarmes, Savska Banovina, Catholic Action, Ministry of Internal Affairs, Department of State Protection, Dr. Ivan Protulipac, Great Crusader Brotherhood*